

12 BAALBEK: DE LAATSTE STEEN

‘DOELWIT: SAOEDISCHE OLIE-INDUSTRIE,’ luidde de kop.

Het was de avond van maandag 31 mei 2004. Op mijn korte vlucht van Amman, Jordanië, naar Beirut in Libanon, had het vliegtuig zijn kruishoogte bereikt en vouwde ik mijn *International Herald Tribune* open. Het stuk over Saoedi-Arabië was het openingsverhaal van de voorpagina.

Tweeëntwintig mensen hadden het leven gelaten toen Saoedische commando's een luxueus, omheind woningencomplex bestormden in de stad Khobar in het olierijke oostelijke deel van Saoedi-Arabië. De commando's deden een poging om tientallen gijzelaars – waaronder hoge westerse zakenlieden – te ontzetten die door gewapende militante overvallers waren gegijzeld. Voor een aantal van hen kwamen ze te laat. ‘De overvallers trokken door het complex en schoten mensen of dood of lieten ze gaan,’ vertelde een westerse diplomaat. ‘De niet-moslims schoten ze dood en de moslims lieten ze gaan.’

Ik bladerde door de krant. Vier Amerikaanse soldaten waren door een landmijn gedood, terwijl het geweld in zuidelijk Afghanistan hoog oplaaide. In Karachi ontketende de moord op een geestelijke een hele reeks onlusten tussen soennieten en sjiïeten. Amerikaanse troepen waren opnieuw in gevechten verzeild geraakt met een radicale sjiïtische militie in Najaf in Irak. En in het zuidoosten van Haïti dromden tienduizenden dorpelingen in de openlucht samen nadat hun woningen bij overstromingen vernietigd waren. In slechts zesendertig uur tijd was er een kleine twee meter regen op de ontboste hellingen van het gebied geplent, wat een vernietigende stroom van modder, steen en puin tot gevolg had die bijna tweeduizend mensen zou bedelven. Volgens het artikel betrof het een van de ergste natuurrampen die het Caribisch gebied ooit getroffen heeft.¹

Waren het de gewone, alledaagse crises in een woelige wereld? Of vormden deze gebeurtenissen vroege voorschokken die we op een planeet mogen verwachten die onder enorme spanningen gebukt gaat? Natuurlijk kon niemand die vraag met zekerheid beantwoorden. Maar wel

begon ik een aantal antwoorden te ontwaren op vragen die ik mij aan het begin van mijn onderzoek gesteld had.

Ik was onderweg om een bezoek te brengen aan het fantastische Romeinse ruïnecomplex in Baalbek, een stad in de Bekaa-vallei in oostelijk Libanon. Vele archeologen en kenners van de Romeinse oudheid zijn van mening dat de tempels in Baalbek het hoogtepunt van de Romeinse bouwkunst vormen. In het kantoor van Joe Tainter was ik geïntrigeerd geraakt door David Roberts' beroemde litho van de toegangspoort van de Tempel van Bacchus. Toen ik er later achterkwam dat het complex enkele van de grootste stenen telde die ooit door mensenhanden verplaatst waren, wist ik dat ik de tempels met eigen ogen moest gaan bekijken. Als Canadees was het voor mij gelukkig heel wat makkelijker in de Bekaa-vallei rond te reizen dan voor de gemiddelde Amerikaan.

Terwijl mijn vliegtuig boven Beirut aanstalten maakte om te landen, beseftte ik dat mijn uitstapje meer behelsde dan zomaar een kans om me aan het zoveelste hoogstandje te vergapen van wat het Romeinse imperium met steen vermocht. Het contrast tussen het oude Rome en het moderne Libanon zou een groter verhaal kunnen vertellen – een verhaal dat opnieuw licht zou werpen op de verbanden tussen energie, sociale complexiteit en politieke stabiliteit.

Een paar dagen eerder nog was Beirut in chaos ondergedompeld. De snelweg van het centrum van de stad naar het vliegveld was afgesloten geweest, terwijl de onlusten zich door de stad verspreidden. De directe aanleiding was een scherpe verhoging van de brandstofprijzen, nu olie een recordbedrag van tweeënveertig dollar per vat moest opbrengen. Een federatie van vakbonden had naar aanleiding van de prijsstijgingen en het economisch wanbeleid van de overheid een staking uitgeroepen en een onmiddellijke daling van veertig procent van de benzineprijs geëist. Het duurde niet lang voordat autobanden in de straten in de fik werden gejaagd, soldaten met stenen werden bekogeld en overheidsgebouwen in vlammen opgingen. In de zuidelijke sjiitische wijk Hay al-Silom opende het leger het vuur op de protesterende menigte, waarbij vijf mensen om het leven kwamen en tientallen naar het ziekenhuis zouden worden afgevoerd. Het was de ergste geweldsuitbarsting die de stad de afgelopen tien jaar had meegemaakt.²

Libanon en Beirut vormen zelf een microkosmos van onze dolgedraaide wereld – een onwaarschijnlijk complex mozaïek van religies, etniciteiten en identiteiten die verscheurd zijn door cultuur, politieke belangen en economische ongelijkheid. Sjiitische en soennitische moslims, druzen en maronitische christenen – met een totaal van zeventien verschillende geloofsgemeenschappen – zitten dicht opeengepakt in een

land dat over weinig natuurlijke hulpbronnen beschikt en bol staat van de eeuwenoude rivaliteiten en vijandschap. Libanon bevindt zich op een kruispunt tussen Oost en West, tussen islam en christendom en tussen de rijke en de arme wereld. Ook zit het land ingeklemd tussen gevaarlijke burens: in het noorden Syrië, een machtsbeluste bemoeial, en in het zuiden Israël, een onzekere regionale grootmacht. In 1975 bezweek het land onder een combinatie van interne en externe spanningen en raakte het in een vijftien jaar durende burgeroorlog verstrikt, die honderdvijftigduizend mensen het leven zou kosten en die een groot deel van Beirut in puin legde.³ Op de dag dat ik in de stad aankwam, lag de vraag op ieders lip bestorven of het land opnieuw naar de gruwelen van die tijd af zou glijden.

De volgende morgen was de hemel kristalhelderblauw. Na een vroege ochtendwandeling langs de schitterende zeepromenades en naar het – nog steeds met overvloedige kogelgaten ontsierde – centrum huurde ik een auto die me naar Baalbek moest brengen. We reden in zuidelijke richting en sloegen vervolgens scherp naar het oosten af, door de voornamelijk sjiitische wijken van Beirut. We scheerden langs de vluchtelingenkampen Sabra en Shatila – de plek waar in september 1982 een Palestijns bloedbad plaatsvond – en vervolgden onze route door de voorstad Ghobeiri en over de snelweg die door Libanese bergen boven de stad meanderde. Op zestienhonderd meter kruisten we het hoogste punt en slingerden we vervolgens omlaag de uitgestrekte Bekaavallei in. De snelweg versmalde tot een tweebaansweg die in een lange, trage bocht naar het noorden, naar Baalbek afzwaaide.

Kilometer voor kilometer ondergingen het landschap en de aanblik van de steden en dorpen een drastische verandering. Terwijl we door de vallei trokken, passeerden we de wijnbouwregio van Libanon, maar al snel was het met de steeds wijder verspreide wijngaarden gedaan. Geleidelijk aan verdwenen de bomen op de hellingen aan weerszijden van de vallei, werd de grond in de vallei rotsachtiger en lag het landschap er uitgedroogd bij. Dorpen en huizen zagen er zichtbaar armoediger uit, de auto's waren wrakken en de weg was met kuilen bezaaid. Dit deel van de vallei was tot het einde van de burgeroorlog een belangrijke bron van de teelt van hasjiesj en opium voor Europa en Noord-Amerika geweest. Met Amerikaanse steun en geld maakten de Syrische en Libanese overheden echter een gewelddadig eind aan de teelt, waardoor de plaatselijke economie in een diepe recessie belandde.

We waren nu in een gebied beland dat onder controle van Hezbollah stond – een sjiitische islamitische groepering die door een groot deel van de moslimwereld als een verzetsbeweging wordt gezien, maar in de ogen

van de Verenigde Staten en vele andere westerse landen een terroristische organisatie is.* Alle Engels- en Franstalige en andere niet-Arabische aanduidingen verdwenen uit het straatbeeld, de wegen en de winkels. De grootstedelijke drukte van het centrum van Beirut – een stad die in zijn architectuur, kleding en levensstijl een onmiskenbaar westerse atmosfeer ademt – leek lichtjaren verwijderd.

Ik dacht na over mijn reis van Rome en Californië naar het zuiden van Frankrijk en Libanon – en over de implicaties van wat ik onderweg te weten was gekomen. Het leek zo goed als onmogelijk om er iets zinnigs in te ontwaren en ik wist niet zeker of ik alle stukjes van het verhaal wel in de juiste volgorde aan elkaar had geplakt. Toch maakte elke flard aan intuïtie me duidelijk dat de mensheid op een kolossale koersverschuiving afstevent, zowel in haar vooruitzichten als in het geestelijk instrumentarium waarmee ze haar problemen beziet, begrijpt en aanpakt. Een dergelijke verschuiving heeft al eens eerder plaatsgevonden. Tussen 900 en 200 v.Chr. deed zich in beschavingen in heel Eurazië, van China tot Griekenland, tegelijkertijd een revolutionaire ideeënomslag voor. Deze ‘axiale periode’, zoals de Duitse existentiële filosoof Karl Jaspers het tijdperk heeft gedoopt, bracht nieuwe categorieën en kosmologieën voort die een leidraad boden voor het denken, het zelfbegrip en de religieuze en ethische inzichten van de mens. Tijdens deze eeuwen begon het tot mensen door te dringen dat ze hun rede en denkvermogen aan konden wenden om voorbij hun onmiddellijke werkelijkheid te zien; dat samenlevingen binnen een langgerekte tijdstroom bestaan; dat we allemaal tot op zekere hoogte over een vermogen tot verandering van onze omstandigheden en lotsbestemming beschikken; en dat de wereld van het profane en die van het spirituele fundamenteel gescheiden zijn.⁴ In Jaspers’ opvatting is ieder van ons tot op de dag van vandaag een rechtstreekse erfgenaam van deze transformatie; we denken nog steeds met gebruikmaking van fundamentele categorieën en aannames die meer dan tweeduizend jaar geleden voor het eerst opdoken.⁵

Is het mogelijk, zo vroeg ik me af, dat we opnieuw aan de vooravond van een axiale periode staan – van een transformatie die over de hele wereld tegelijkertijd plaatsvindt en die diep in de meest fundamentele principes ingrijpt die voor onze uiteenlopende beschavingen als richtsnoer dienen?

* Toen de gebonden editie van dit boek in juli 2006 naar de drukker ging, bombardeerde Israëlische strijdmachten Hezbollah-doelen in Beirut, zuidelijk Libanon en de Bekaavallei – Baalbek inclusief – als vergelding voor raketaanvallen van Hezbollah op noord Israël.

En belangrijker nog: hoe zou deze transformatie er volgens mij dan uit moeten zien? Als we ons nu op de vernieuwing na een ontwrichting – op catagenese – willen voorbereiden, dan moeten we wel enig idee hebben van waar we in toekomst naartoe willen, ook al is het alleen maar een ideaal, waarvan we weten dat we het slechts gedeeltelijk zullen kunnen verwezenlijken. En om er achter te komen wat ons doel is, moeten we duidelijkheid over onze waarden verschaffen.

In westerse liberale samenlevingen bevindt het publieke debat over waarden zich op een bedroevend armzalig niveau. Zolang de waarden van de een niet strijdig worden bevonden met de belangen van anderen, worden ze gewoonlijk als een privézaak beschouwd. En als we al over waarden discussiëren, doen we dat alleen als we er door hete hangijzers als abortus, drugs, seksualiteit of politieke verloedering toe worden uitgelokt. En vaak nemen we aan dat de meeste zaken in onze samenlevingen aan geen enkel waardeoordeel onderhevig zijn; dat het om doodgewone, waardeneutrale feiten des levens draait. Maar of we het feit nu onder ogen zien of niet: de waarden van mensen – en dan betreft het vaak de waarden van de belangrijkste onder ons – bepalen alles van de inkomenskloven tot en met de meest intieme details van hoe we onze levens inrichten, en waar we wonen, werken en onze kinderen naar school sturen.

Om enige lijn in het waardevraagstuk te krijgen, is het mijns inziens nuttig om drie soorten waarden te onderscheiden. *Utilitaire waarden* drukken simpelweg de zaken uit die we als prettig en minder prettig ervaren – of we bijvoorbeeld meer van chocolade-ijs dan van vanille-ijs houden. Dit zijn de waarden waar economen het meeste mee vertrouwd zijn en die onze consumptiecultuur domineren. *Morele waarden* hebben betrekking op wat eerlijk en rechtvaardig is, en houden vooral verband met zaken als de spreiding van inkomen, macht en kansen tussen mensen in ruimte en tijd. En tot slot zijn er *existentiële waarden* die gerelateerd zijn aan de zaken die ons leven inhoud en betekenis geven. Sommige mensen zouden ze als spirituele waarden omschrijven. Ze helpen ons te begrijpen wat onze plek in het grotere geheel van het universum is, en ze geven antwoord op vragen als waartoe we hier op aarde zijn en wat de zin van ons leven is.

Als we opgroeien stellen we allemaal dat soort vragen, totdat de onverholen irritatie van de volwassenen ons tot zwijgen brengt. Meestal vertellen de volwassenen ons dat we naïef zijn of dat we voor dat soort irritante vragen maar bij een religieus instituut moeten aankloppen. Zodra we één voet door de deur van de dichtstbijzijnde kerk, moskee of synagoge gezet hebben, komen we er snel achter dat ook daar niet echt ruimte voor

discussie is. In plaats daarvan krijgen we een of andere heilsleer aange-reikt die ons voorschrijft wát we over waarden moeten denken, niet hóé we over ze kunnen denken.

Omdat we onwillig of niet in staat zijn om over morele en existen-tiële waarden te discussiëren – en deze waarden grotendeels onont-gonnen gebied blijven – vullen de utilitaire waarden het gat. Dit is de reden waarom het consumentisme bij zovelen van ons in het Westen zo'n sterke greep op onze psyche heeft gekregen. Zonder een coherent idee over wat ons leven betekenis geeft, proberen we onze behoefte aan betekenis te bevredigen door steeds maar meer dingen te kopen. En *en passant* dreigt de geestelijke spier, die ons in staat stelt om op complexe en subtiele manieren over waarden na te denken en te spreken, weg te kwijnen. Herleid tot wandelende begeerte verliezen we onze veerkracht. En lopen we het risico holle mensen te worden, zonder karakter, inhoud of kern – als eierschalen die met één scherpe schok verbrijzeld of geplet kunnen worden.

Uiteindelijk kwamen we in Baalbek aan. De hoofdstraat was geflankeerd met elektriciteitspalen die met hezbollahvlaggen waren versierd en waar-achter lage, mistroostige betonnen gebouwen stonden. Nadat we een vluchtheuvel passeerden waarop een groot model van de Al-Aqsamoskee in Jeruzalem was nagebouwd, hielden we halt voor het Palmyra Hotel. Ik klom uit de auto en stapte een bizar samenraapsel van tijden en cul-turen binnen.

Het stoffige plein voor het hotel was omgord met kleine winkeltjes, waaronder een internetcafé en een slager die vleespizza's verkocht, het plaatselijke lievelingskostje. Mensen en auto's flaneerden rond. Twee jongens van een jaar of achttien reden langs in een oude Toyota en het viel me op dat de rijder aan een pistool zat te frunniken dat op zijn schoot lag. Vervolgens stopte er een goedgeklede dertiger in een nieuw model Mercedes die me vroeg of ik hasj wilde kopen. Voorbij het plein kon ik nog net een glimp van de ruïnes opvangen, gedomineerd door de laatste nog staande zuilen van de Tempel van Jupiter.

Ik ging het Palmyra Hotel binnen. In zijn hoogtijdagen moet het een magnifiek gebouw zijn geweest. Het was het eerste in westerse stijl op-getrokken hotel van Libanon, in de jaren zeventig van de negentiende eeuw door een Griek uit Istanbul speciaal voor rijke westerlingen neer-gezet die per koets uit Damascus aankwamen om de ruïnes te bezoeken. Nu had het meer weg van een vervallen tijdscapsule die van alle leven verstoken leek (ik kreeg de stellige indruk dat ik de enige gast was) en

voornamelijk onderdak scheen te bieden aan de schimmen uit een meer glorieus verleden. De manager zat in een schaars verlicht kantoor met twee bakelieten draaischijftelefoons in jaren veertig stijl op zijn bureau. In de gangen en de kamers waren afgeragde Ottomaanse antiques en stoffige vitrines vol met kommen, beeldjes en glaswerk uitgesteld. Aan de afbladderende gepleisterde muren hingen vergeelde foto's van hoogwaardigheidsbekleders, kunstenaars en acteurs die hier in de loop van vele tientallen jaren verbleven hadden. De hele plek had een onbeschrijfelijk melancholieke uitstraling.

Maar dat melancholiek stemmende gevoel verdween op slag toen ik het uitzicht vanuit mijn zitkamer bekeek. Voor me lag een van de grote architectonische wereldwonderen – de tempels van Baalbek. Een uur later beklom ik de overblijfselen van wat ooit de monumentale trap naar het voorhof van de Tempel van Jupiter was geweest. En ondanks het feit dat ik inmiddels de nodige voorbeelden van het buitengewone vernuft van de Romeinse bouwtechniek had gezien, werden mijn verbeeldingskracht en bevattingvermogen dit keer tot het uiterste beproefd, terwijl ik me een voorstelling trachtte te maken van hoe de Romeinen ooit zulke enorme, complexe en elegante stenen gebouwen met louter spierkracht uit de grond hadden kunnen stampen.

De Tempel van Jupiter, naar alle waarschijnlijkheid zo'n tien à twintig jaar na het Colosseum te Rome voltooid, moet de bezoekers uit de late eerste eeuw met stomheid hebben geslagen.⁶ Hoewel het ontwerp hetzelfde was als dat van het Parthenon in Athene, was het grondplan dubbel zo groot en de inhoud het viervoudige. Vierenvijftig schitterend versierde Korinthische zuilen, elk twintig meter hoog en 135 ton zwaar, hadden rond de omtrek van de tempel gestaan. Bovenop deze zuilen lag een zorgvuldig bewerkt hoofdstel van bijna zes meter hoog dat de afstand tussen de zuilen overspande en een kleine zestig ton woog. En de hoekstukken van het fronton van de tempel – de driehoekige puntgevelachtige constructie waar het dak aan de voorkant van de tempel op steunde – wogen een verbijsterende 75 ton.⁷ Slechts zes zuilen stonden nog overeind – degene die ik vanuit mijn hotel had kunnen zien – terwijl de grond met talloze brokstukken van het hoofdstel en het fronton bezaaid lag. Terwijl ik door het vervallen tempelcomplex dwaalde, werd mijn aandacht onophoudelijk door die enorme brokken steen weggezogen. Vervolgens keek ik omhoog naar de top van de staande zuilen en vroeg me af hoe de Romeinen het in hemelsnaam ooit voor elkaar hadden gekregen die kolossale stukken steen naar zo'n enorme hoogte te takelen?

Die dag en de dag daarop klauterde ik urenlang tussen de ruïnes rond en zat ik zo mogelijk nog langer op verschillende gunstig gelegen

De laatste staande zuilen van de Tempel van Jupiter in Baalbek, Libanon.

plekken die een perfect uitzicht op het complex boden, terwijl ik me probeerde voor te stellen hoe de gebouwen eruit hebben moeten gezien toen ze nog gaaf waren. Ook onderzocht ik de naastgelegen Tempel van Bacchus, met zijn toegangspoort – en zijn enorme sluitsteen die zo vervaarlijk in de lucht leek te zweven – die in de negentiende-eeuwse litho was afgebeeld die ik in Tainters kantoor had gezien. In 1901 manoeuvreerden Duitse archeologen het gevaarte weer op zijn plek – vanuit het langetermijnperspectief van de veerkracht van de poort gezien wellicht een verstandige keuze. De tempel als geheel is een juweel, met schitterende, complexe, beeldhouwde versieringen die een groot deel van de binnen- en buitenkant van het bouwwerk verfraaien.

Het meest verbijsterende aan die ruïnes was aan het zicht onttrokken. Daarvoor moest ik het tempelcomplex verlaten en een korte wandeling langs de noordkant maken, door een klein bos en een met overvloedig struikgewas begroeid veldje. Toen ik aan de westkant van het complex aankwam, vond ik drie stenen gevaartes die mensen al eeuwenlang voor raadsels stellen. Elk van de stenen is een kleine twintig meter lang, vier meter hoog, vier meter breed, wat betekent dat ze elk zo'n achthonderd ton wegen, of grofweg hetzelfde als twee volledig afgeladen Boeing 747's. De drie stenen, die gezamenlijk het 'triliet' worden genoemd, zijn daar

met de uiteinden tegen elkaar neergelegd en vormen zo een deel van de uitbouw van het westelijke platform waarop de tempel rust. Ze zijn daar met eenzelfde precisie gepositioneerd als de stenen die ik in het Colosseum had gezien; de voegen sloten zo nauw aaneen dat ik van dichtbij moest kijken om ze te kunnen zien.

Het bouwkundig hoogstandje dat vereist was om deze stenen uit te hakken, te vervoeren en ze op hun plek te takelen, vraagt – op het oog – om zo veel geavanceerde techniek dat de triliet onder de mensen die in bovennatuurlijke of buitenaardse inmenging geloven een zekere cult-status heeft verworven. In deze visie maakten de Romeinen alleen maar gebruik van het stenen platform dat al lang daarvoor, wellicht door een ras van reuzen of buitenaardsen, die het als lanceerplatform voor hun ruimteschepen gebruikten, was opgetrokken.⁸ Maar dit is natuurlijk onzin: serieuze archeologen twijfelen er geen moment aan dat deze prestatie door de Romeinen is volbracht, en ze zijn er behoorlijk zeker van hoe ze het voor elkaar hebben gekregen.⁹ In de eerste eeuw versleepten de Romeinen per slot van rekening talloze enorme beeldhouwde stenen – waaronder kolossale zuilen en obelisksen – door het hele Middellandse Zeebekken.

Ik was bereid om de bewering van de archeologen te accepteren dat de Romeinen de stenen hier hadden achtergelaten, maar terwijl ik daar stond en ze vol bewondering aangaapte, werd ik door iets anders overvallen – door de vraag naar wat voor waardesysteem mensen aan kon zetten om zo veel energie in deze taak te steken. Wat kon de Romeinen bezielen hebben om het grootste tempelcomplex van het rijk langs een afgelegen kruispunt op een handelsroute in een verre uithoek van Syrië op te trekken? Welke existentiële waarden – welke specifieke overtuiging over zingeving, over het doel van ons bestaan en de spirituele plaats die wij in de kosmos innemen – kunnen hen bewogen hebben om deze stenen uit te houwen en te vervoeren? En dit fenomenale gevoel van zingeving zou lang standhouden, want het hele complex zou over een periode van twee eeuwen gebouwd worden. Duizenden tonnen graniet moesten van verafgelegen plekken als de steengroeve van Aswan in Egypte versleept worden, en de gebouwen werden met overstelpende hoeveelheden marmer, halfedelstenen, brons en goud afgewerkt. Het project moet grote hoeveelheden rijkdom – en in laatste instantie energie – uit het hele rijk hebben opgeslorpt.

De waarden van een beschaving zijn sterk van invloed op de vorm die deze beschaving uiteindelijk aanneemt, alsmede op de bewijzen van haar bestaan die ze voor latere generaties achterlaat. In het geval van de Romeinen bestaan deze bewijzen voornamelijk uit steen. Afgezien

van een buitengewoon vernietigende aardbeving zullen de stenen van de triliet waarschijnlijk nog miljoenen jaren blijven liggen waar ze liggen. Wie of wat zou de moeite willen doen of überhaupt over de energie beschikken om ze te verplaatsen?

Ik vroeg me af welke permanente bestaansbewijzen onze hedendaagse mondiale beschaving voor latere generaties zal achterlaten – met onze overheersende waarden van materieel bezit, groei, productie en consumptie? Het antwoord waar ik opuit kwam stemde me niet vrolijk. Omdat onze moderne bouwwerken lang niet zo duurzaam zijn als de stenen gebouwen uit de oudheid, zullen de voornaamste bewijzen van onze aanwezigheid op deze planeet wellicht vooral uit de schade bestaan die we aan het leven op aarde en ons milieu hebben toegebracht. Een broeikasklimaat en een afname van het aantal soorten op de planeet met tussen de vijftieng en de vijftig procent is het soort van erfenis dat – net als de triliet van de Romeinen – nog miljoenen jaren mee kan gaan.

Ik verliet de aan het oog onttrokken westelijke muur van het tempelcomplex en liep terug door het bos. Er was nog één ding wat ik wilde zien. Het lag een eindje verderop in de hoofdstraat van Baalbek, bij de groeve waaruit verschillende van deze stenen afkomstig waren. Terwijl ik moeizaam mijn weg over de met gaten bezaaide stoep vervolgde en langs een nieuwe vestiging van een Libanese bank kwam met een moderne pinmachine achter de voordeur, dacht ik na over alternatieve waardesystemen die ons zouden kunnen helpen om alternatieve paden naar de toekomst uit te zetten. Een ding is me nu wel duidelijk geworden, zo bedacht ik me: onze waarden moeten verenigbaar zijn met de noodtoestand waarin de natuur zich bevindt, met de natuurlijke wereld waarin we leven en waarvan we afhankelijk zijn.¹⁰ Deze waarden moeten een onvoorwaardelijk afspiegeling vormen van het belang van de wetten van de thermodynamica; van de cruciale rol die energie bij ons overleven speelt; van de gevaren van bepaalde vormen van onderlinge verbondenheid en van het niet-lineaire gedrag dat natuurlijke systemen zoals het klimaat aan de dag leggen.¹¹ Punt uit. Einde verhaal. Een eindeloze materiële groei van onze economieën is fundamenteel onverenigbaar met deze fysische feiten. En een waardesysteem waarbinnen die eindeloze groei de voornaamste bron van onze sociale stabiliteit en ons spirituele welbevinden vormt, zal uiteindelijk onze ondergang bewerkstelligen.¹²

Ons huidige waardesysteem dient de belangen van de huidige politieke en economische elites en wordt door deze elites dus op agressieve wijze verdedigd. Zelfs in obscene rijke samenlevingen heiligt groei alle middelen. En deze centrale waarde zal niet echt veranderen totdat deze door een of andere ingrijpende schok – wellicht in de vorm van een ont-

wrichting van het systeem – in twijfel wordt getrokken. Dan pas is de tijd misschien rijp voor alternatieve waarden, waarin het idee van veerkracht niet slechts als een marginaal verschijnsel wordt gezien, maar een centrale rol in het hart van onze samenlevingen opeist. Deze alternatieve waarden zouden bijvoorbeeld de voordelen kunnen benadrukken van een kleinere bevolkingsomvang die de natuur minder belast, van gedecentraliseerde gemeenschappen die beter in hun eigen behoeftes kunnen voorzien en van levensstijlen die veel minder complex en hectisch zijn.¹³

Deze alternatieve waarden zouden, wellicht met behulp van een of ander openbronmodel, ook een meer omvattende, eerlijkere en dynamischere democratie in de hand kunnen werken. Nieuwe vormen van democratie zijn essentieel, omdat we de inbreng van zo veel mogelijk samenwerkende breinen nodig om onze gemeenschappelijke problemen op te lossen. Ook geldt dat naarmate er meer mensen bij cruciale beslissingen worden betrokken die op ieder van ons van invloed zijn, de kans afneemt dat de uitkomsten door de eenzijdige belangen van de elites gedicteerd worden.¹⁴ En slechts middels een veel bredere en verderstreckende democratische praktijk zal de mensheid in staat zijn het veelomvattende ‘morele rijk’ te gronden dat voor ons gezamenlijke voortbestaan essentieel is.¹⁵ Pas wanneer we er allemaal van doordrongen zijn dat we in hetzelfde schuitje zitten – dat we gezamenlijk één *wij* met één ondeelbare lotsbestemming vormen – zullen we serieus in staat zijn elkaar tegemoet te komen en de concessies te doen die essentieel zijn om mondiale problemen als klimaatverandering en energieschaarste aan te pakken.¹⁶ En deze nieuwe vorm van democratie zal niet slechts gemeenschappen, dorpen, steden en hele samenlevingen moeten omvatten, maar de mensheid als geheel. Welbeschouwd is het nauwelijks voorstelbaar hoe we het op ons kleine planeetje ooit zullen kunnen rooien zonder tot een of andere democratische wereldregering te komen.¹⁷ Uiteraard zal menig verstokte realist tegenwerpen dat dit een onwaarschijnlijk en zelfs griezelig idee is. Maar misschien is dat alleen maar zo, omdat alternatieven voor onze huidige koers nog steeds zo lastig voorstelbaar zijn.

Verderop in de hoofdstraat sloeg ik linksaf een doodlopende weg in en kwam ik bij de steengroeve uit. Er was niemand. Voor me lag een van de meest verbazingwekkende dingen die ik ooit gezien heb. In een grote kom in de grond lag, half verrijzend uit de aarde als een gedoemd schip dat voor de laatste keer in de golven ten onder gaat, de beroemde Hajar el Hibla-steen, of de ‘steen van de zwangere vrouw’.¹⁸ Met zijn lengte van een kleine twintig meter en breder en hoger dan elk van de stenen van de triliet weegt dit monster duizend ton. De steen leek uitgehouwen, volledig panklaar en gereed om vervoerd te worden om met zijn kompanen

in de uitbouw van het tempelplatform te worden verenigd, maar om een of andere mysterieuze reden was hij, met de onderkant nog steeds met de onderliggende steenlaag verbonden, in de groeve achtergebleven.

Niemand weet waarom de Romeinen het grondplan van het tempelcomplex wilden doortrekken. Naast de werkzaamheden aan de westzijde van het platform legden ze ook aan de noordzijde van de fundering van het platform een reeks enorme stenen van honderdduizenden kilo's elk neer. In onze huidige ogen wekken deze stenen de indruk dat ze ooit bedoeld geweest zijn om de fundering te vormen voor een noordelijke uitbouw, maar er is nooit iets op het stenen fundament gebouwd.

Op basis van wat ik op mijn reizen gezien en geleerd had, kreeg ik een ingeving over wat er kon zijn gebeurd. In de Romeinse tijd maakte de vruchtbare grond van de Bekaavallei dit gebied tot een van de rijkste uithoeken van het imperium. Maar door de eeuwen heen moeten de valleibewoners in hun niet-aflatende zoektocht naar energie de bossen op de hellingen van de vallei hebben omgekapd en de grond hebben uitgeput. En dus werd de grond armer en droger. Net als overal elders zouden de Romeinen ook hier het land overbelasten, is de graanproductie in de vallei zo goed als zeker teruggelopen en werd ook de energie uit het beschikbare brandhout steeds schaarser. Deze veranderingen moeten het veel moeilijker gemaakt hebben om het tempelcomplex in stand te houden, laat staan het uit te breiden door bijvoorbeeld de funderingen met stenen te verbreden die honderden tonnen elk wogen.

Als mijn veronderstelling juist was, dan was de steen die voor me lag – de laatste steen – een sprekend symbool van de afkalving van een kolossaal sociaal en politiek project en vormde ze een blijvend bewijs van de overbelasting van een wereldrijk. De Romeinen hadden getracht een steen uit te houwen en te vervoeren die groter en zwaarder was dan wat ze ooit eerder op hun vork hadden genomen. En ze kregen het niet voor elkaar. Op het eind zouden hun existentiële waarden – waarden die onder meer tot uitdrukking brachten dat de zin van het leven gedeeltelijk gelegen is in het scheppen van monumentale bouwwerken – de oude Romeinen een doodlopend pad binnenvoeren, waarvan ze niet meer konden ontsnappen.

Terwijl ik naar de Hajar el Hibla stond te kijken, vroeg ik mij af of ook onze beschaving een laatste steen zal kennen – een of ander groots en dwaas project dat onvoltooid zal blijven, omdat we de energie, de wil en de deskundigheid niet op kunnen brengen om het af te bouwen? Of misschien, heel misschien maken we een kans dat we, voordat we de natuur en onszelf hebben uitgeput in een vruchteloze poging betekenis uit materiële zaken te persen, onze waarden zullen heroverwegen en zullen

De Hajar el Hibla ligt in een steengroeve in de buurt van de Tempel van Jupiter.
(Het vlaggetje heelmaal rechts op de steen geeft een hoogte van een meter aan.)

onderkennen dat we ook een ander pad naar de toekomst uit kunnen stippelen.

De eerste stap op dit nieuwe pad is te onderkennen dat onze situatie wereldwijd kritiek is – dat we aan de vooravond van een planetaire nood-situatie staan – om vervolgens een breed opgezet en drastisch debat te beginnen over wat we kunnen en moeten doen.

We hebben een voordeel op de Romeinen dat ons een voorsprong geeft: wij begrijpen inmiddels veel beter hoe de complexe systemen rondom ons zich gedragen. Het Romeinse Rijk ging uiteindelijk gedeeltelijk ten onder omdat het niet begreep – niet kon begrijpen – dat het zichzelf gedoemd had ten onder te gaan. Het had geen duidelijk overzicht over de verschillende spanningen die zich tegelijkertijd opdrongen; geen idee dat het rijk ingeperkt werd door de noodlottige toestand van zijn natuurlijke omgeving; en het ontbeerde de notie dat, naarmate de complexiteit en de ingesleten machtssystemen steeds grotere vormen aannamen, het hele rijk onverbiddelijk tot een statisch, broos systeem zou verworden. Dat excuus gaat voor ons niet op. Wij weten dat statische, broze systemen niet kunnen overleven. En ook begrijpen wij dat ontwrichting binnen een complex adaptief systeem, mits met mate, een

cruciaal onderdeel van een langetermijnproces kan zijn dat tot vernieuwing en een herwonnen veerkracht van dat systeem leidt.

Deze kennis zal ons – mits we de vooruitziende geesteshouding ontwikkelen die het ons mogelijk maakt om deze kennis effectief toe te passen – in staat stellen om onze problemen met veel meer wijsheid tegemoet te reden dan de Romeinen hebben gedaan. Deze kennis maakt ons ook duidelijk dat als we ooit werkelijk willen gedijen, we het groeigebod voor een gebod op veerkracht moeten inruilen. Een zekere vorm van economische groei is voor miljarden mensen absoluut noodzakelijk, maar voor de wereld als geheel, en zelfs voor afzonderlijke samenlevingen, mag deze groei niet ten koste gaan van het overkoepelende principe van veerkracht dat zo noodzakelijk is voor elke ophanden zijnde herscheping van de menselijke beschaving.

We kunnen nog steeds niet voorbij de witte muur van mist zien die voor ons ligt, maar inmiddels beschikken we wel over de kennis die we als een kompas kunnen gebruiken – kennis die ons kan helpen gezamenlijk een pad uit te zetten door een toekomst die vol verrassingen, gevaren en kansen zal zijn.